

Les cartes de la infanta Joana de Perpinyà: nova proposta d'identificació i de datació

Stefano M. Cingolani / Carles Vela Aulesa

Universitat de Barcelona - Fundació Bosch i Gimpera

smcingolani@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-5220-3219>
carlesvelaaulesa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4405-1187>

Received: 28/07/2022; accepted 11/10/2022
DOI: <https://doi.org/10.7203/MCLM.10.24966>

The Letters of Infanta Joana of Perpignan: A new proposal for identification and dating

ABSTRACT

The two letters subject to our study are not unknown. They had been previously attributed to an infanta Joana daughter of King John I and Queen Violant de Bar. Given certain inconsistencies in this previous attribution, new authorship and dating hypotheses are considered here after an in-depth study of all available documentation. A new edition of the letters is also presented; the letters are placed in the context of the uses of letter writing within this Court.

KEYWORDS

Crown of Aragon; letter's writing; infanta Joana; music

Magnificat Cultura i Literatura Medievals 10, 2023, 65-89.

<http://ojs.uv.es/index.php/MCLM>

ISSN 2386-8295

RESUM

Les dues cartes que aquí s'estudien són conegudes i havien estat atribuïdes a la infanta Joana, filla de Joan I i Violant de Bar. Considerades certes incongruències en aquesta atribució, es valora una nova hipòtesi d'autoria i de datació gràcies a un estudi en profunditat de tota la documentació a disposició. Es fa una nova edició de les cartes que es posen en el context de l'escriptura de cartes en l'àmbit de la Cort.

PARAULES CLAU

Corona d'Aragó; correspondència; infanta Joana; música

Stefano M. Cingolani i Carles Vela Aulesa. 2023. 'Les cartes de la infanta Joana de Perpinyà: nova proposta d'identificació i de datació', *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, 10: 65-89, DOI: <https://doi.org/10.7203/MCLM.10.24966>

Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte *Ioculator seu mimus: performing music and poetry in medieval Iberia* (European Research Council, No. 772762), amb seu a la Universitat de Barcelona.

1 Les cartes: edició

ELS darrers anys han vist una creixent atenció per part dels historiadors per la correspondència femenina entesa bé com a instrument polític, bé com a mitjà per expressar facetes més quotidianes de la vida de les dones.¹ La nostra intenció és aportar nous materials a la reflexió sobre l'expressió d'aspectes personals i de la vida diària mitjançant la correspondència, amb dos exemples prou excepcionals, en especial en l'àmbit de la Corona d'Aragó: dues cartes escrites per una infanta adolescent.

Les dues cartes de què parlarem ja eren conegudes, però la proposta de datació i, sobretot, l'atribució d'autoria que se n'havia fet no permetien incloure-les en la categoria de la correspondència de dones. Ara, però, gràcies a una nova proposta de datació i una nova atribució d'autoria, mereixen ser analitzades des d'aquesta perspectiva, i alhora que se n'estudiïn els múltiples aspectes d'interès.

Les cartes van ser publicades, més aviat com una curiositat, per Josep Roca l'any 1918,² i ell mateix les va tornar a editar el 1929, en la seva molt ben documentada biografia del rei Joan I.³ D'aquí les va reprendre Rafael Tasis l'any 1959, de nou en una biografia del rei.⁴ L'any 1964, Martí de Riquer, a la seva *Història de la literatura catalana*, les va tornar a editar com a peu de foto dels originals, reproduïts com a il·lustració.⁵ Finalment, van ser incloses a l'exposició *Del Més Enllà al Nou Món*, organitzada per l'Arxiu de la Corona d'Aragó el 2013, i publicades, acompanyades de la traducció al castellà, al catàleg.⁶ La distància temporal o els contextos en què van ser publicades han fet que no cridessin gaire l'atenció dels estudiosos.⁷

Abans de comentar-les, sembla oportú reproduir-ne el text, producte d'una nova transcripció directament de l'original que permet, a més, corregir-ne alguns petits errors. La primera carta va ser escrita un dimarts des del Voló:

Se[n]yora molta alta et molt excel·lent mare et senyora mia molt cara.

Ir, que fou diluns, per lo matí, yo, ben acompanyada de dones et donçeles, cavalés et escudés, governador et còssols, et molts altres gentils hòmens, aní hojr missa a la Reyal, en I^a capela que y ha de sent Hipòlit; et en la dita capela, senyora, és la meytat del cap del dit sant, lo qual me foren besar et tochar per tota ma perssona, ab altres diverses relíquies, et encara me foren beura o lavar de l'ayga de sent Y[pò]lit [e]n què, per ma fe, é gran devoció, car fort

1. *Vid.*, entre altres publicacions, Jardin *et al.* 2018; Jardin *et al.* 2020, especialment Beauchamp 2020; Muñoz Fernández i Thieulin-Pardo 2021, especialment Colesanti 2021, Cingolani 2021 i Hirel 2022.

2. Roca 1918: 44-45 (sense puntuar). Aquesta edició és recollida a Sciència.cat DB, bib26357 [Consulta: 22-2-2022].

3. Roca 1929: 137-8 (sense puntuar).

4. Tasis 1959: 268-69 (amb grafia modernitzada).

5. Riquer 1980: I, 644-45.

6. ACA 2013: 78, doc. 22/1 i 22/11.

7. Manuel Bofarull, en un informe que va enviar a Francisco Asenjo Barbieri, a Madrid, on recollia notícies relatives a músics i cantaires, va transcriure la segona de les cartes, atribuint-la a la infanta Joana filla de Joan I i Mata d'Armanyac. Tot i que, cronològicament, Bofarull és qui primer hauria donat a conèixer l'existència de la carta, i malgrat que el manuscrit va servir de base a alguns treballs decimonònics sobre els músics a la cort reial de la Corona d'Aragó, sembla que la carta va passar desapercebuda als estudiosos. De fet, el manuscrit, dipositat finalment a la Biblioteca Nacional de Madrid, era força desconegut fins que el 2020 se'n va fer una transcripció dins la col·lecció *Papeles Barbieri*, *vid.* Bofarull 2020: 82.

m'i trobé bé, però molt pus dolça, sabet, trop a la mamela de la mia ama, et m'és vigares que ha major virtut.

Aprés, senyora molt excel·lent mare e senyora mia molt cara, vuy q[ue é]s dimarts, après dinar són partida de Perpenyà ab tota ma cort et són venguda açí al Voló. Són-me ben trobada per lo camí, jatssia que aquesta mia gent m'an enterrogada què é⁸ vist per lo camí, et per ma fe no·ls ne sé retra rahan, car no·m són avisada de res, sinó de mamar⁹ et de dormir, que per ma fe, com me despertí aytal era com I^a bela rosa. He hoya que tothom deya que, com yo fos I poch pus graneta, que molt pus bela seria que la reyna ma ssor; he negué y vag-me'n enfelonir, et maní a-n Pau que·ls fes calar. Car per ventura, si la reyna ma sor ho sabia, no y trobaria plaser; et sertes yo no li faria volentés anug de res.

Demà, si pla[u] a Déu, senyora, pass[ar]é lo coll et hiré jaure a la Jonquera, et no n'estigats ab ànsia, car yo port bona provisió que passaré lo dit coll sens afany ne perill, ab Déu ajudant.

He, molt alta senyora mare et senyora mia molt cara, sia l'Esperit Sant en vostra guarda.

Escrita al Voló, dimarts.

Senyora, la vostra humil et bona filla, la ynfanta dona Joana de Perpenyà.

Pau.

[*Al vers*] A la molt alta et excel·lent ssenyora mare et senyora m[i]a molt cara, la senyora reyna.¹⁰

La segona carta va ser escrita el dia següent, dimecres, des de la Jonquera:

Molt alta et molt exçel·lent senyora mare et senyora mia molt cara.

Perquè·m pense que vostra senyoria y trobarà plaer, vos faç [a]saber que yo, ab gran plaer et a gran ayre, é¹¹ passat vuy lo coll, et són venguda açí a la Jonquera, et per gràcia de Déu he·ych estat vuy tot dia fort alegre; si no que, adés de ssesta, aguí I poch de desfici per ço com no·m podia adormir, entrò que n'Aldonça de Queralto tohà la harpa et ela et na Pau cantaven, et yo, prenent·y plaer, vag-me adormir. Et tostems que vuyl dormir, volria que arpes et témpens et molts esturmens me tohassen davant. Et per ço dien tota aquesta mia gent: "No deslinya qui los seus sembra", e yo hog·los fort bé, mas no y vull respondre.

Senyora molt alta, mare et senyora mia molt car[a], en I^a letra que vostra senyoria ha tramesa a-n Pau, é¹² vist que vós, senyora, manats que les letres que yo us tramet sien signades de ma mà et segelades ab mon segell, et per ço, senyora, aquesta és signada de la mia mà, encar/e\ que alscons dien que aytal letra faç com vós. Contes del segell, senyora, no ho é pugut fer, car /no\ avia gens de cera ne·n podia aver. Però, yo n'è feta en lo camí del Partús tro açí I^a poch, mas és tan moll que entrò que en Bernat Metge la hage temprada, qui sab com fa a fer, no se'n poria segelar, et per ço sí vostra mercè al present me n'aurets per se escu/sa\da.

8. Transcrivim *é*, tot i que l'escrivent utilitza la nota tironiana 7, que representa la conjunció llatina *et* i que habitualment es transcriu *et*. Aquest és un element que revela que l'escrivent, tot i tenir el traç fluid d'algú acostumat a escriure, no és un copista habitual, ja que empra la pronunciació mental catalana /e/ de l'abreviatura per a escriure la tercera persona singular del present del verb haver, ús que mai no havíem vist en altres escriptors.

9. La lectura més 'fàcil' d'aquest mot és *mamar*. Tanmateix, com es veurà i justificarà més endavant, aquesta lectura no fa sentit amb la nostra proposta d'identificació de l'autora de la carta, per la qual cosa és més raonable que calgui llegir-hi *manjar*. Aquesta lectura no és tan evident, però és igualment plausible, ja que no és estrany trobar la /j/ escrita amb una /i/ curta, també per part d'escriptors professionals, i que, en conseqüència, el dígraf resultant /ni/ sigui molt similar a una /m/, només discernibles pel context. Malgrat això, hem optat per no materialitzar aquesta interpretació en l'edició del text.

10. ACA, Cancelleria, Cartes Reials, Joan I, caixa 11, carta 1149.

11. Transcrivim *é* la nota tironiana 7; v. *supra* n. 8.

12. Transcrivim *é* la nota tironiana 7; v. *supra* n. 8.

He sia, molt excel·lent senyora mare et senyora mia molt cara, l'Esperit Sant e[n] guarda vostra.

Escrita a la Jonquera, dimecres a nit.

La ifanta Johana de Perpenyà.

[*Alvers*] A la molt alta et molt excel·lent senyora, mare et senyora mia molt cara, la senyora reyna.¹³

2 Interpretació i datació tradicionals

Al moment de publicar-les, Roca no va dubtar a datar-les l'any 1396, després de la mort del rei Joan, identificant la Joana que 'escriu' i que firma com a "Johana de Perpenyà" amb la filla de Violant i Joan nascuda a Perpinyà el 12 de gener del mateix any. Per aquesta raó, no va prendre en consideració la possibilitat que es tractés d'una altra infanta Joana, la filla del rei Joan i de la seva primera esposa, Mata d'Armanyac, nascuda, segons ell, l'estiu de 1375 a Daroca i per això dita, pels historiadors, però no pas pels coetanis, Joana de Daroca.¹⁴

Roca també va proposar identificar els altres personatges que hi apareixen: el "Pau" que firma la primera carta seria Francesc de Pau, conseller i camarlenc del rei i majordom de la reina; "na Pau", la seva filla Elionor; "Aldonça de Queralt", potser la filla de Guerau i Beatriu de Queralt; i "en Bernat Metge" seria evidentment el secretari reial homònim.

Les raons que portaren Roca a donar aquesta datació, sense concretar-ne, tanmateix, el dia i el mes, van ser les següents: en primer lloc, que la infanta signa "Johana de Perpenyà", i això ho fa perquè ha nascut en aquesta ciutat, i per diferenciar-se de l'altra infanta Joana, nascuda a Daroca; en segon lloc, que s'hi esmenta Bernat Metge, que era secretari de la reina Violant; en tercer lloc, que Joana es dirigeix a la reina com a mare i reina i, per tant, només pot ser Violant, ja que Mata, mare de l'altra Joana, no va arribar a ser reina; i, finalment, que s'hi esmenta la "reina ma ssor", identificada amb la infanta Violant, nascuda el 1381, promesa el 1390 i casada (de fet, és un matrimoni *per verba de presenti*, ja que té 9 anys, i el matrimoni és en 1400) el 1392 amb Lluís d'Anjou, rei titular de Nàpols.

Aquesta proposta d'interpretació el porta a creure, evidentment, que el text de les dues cartes és, en el fons, una ficció duta a terme per part de Francesc de Pau, que firma al peu de la primera carta: "Tant s'ha identificat en Pau ab lo seu paper, que les lletres trobades en l'Arxiu Reyral tenen un cayent de puerilitat y tendresa encantadores".¹⁵ Que les dues cartes han de ser posteriors a la mort del rei Joan, el 19 de maig de 1396, vindria confirmat, sempre segons Roca, pel fet que la infanta no esmenta el seu pare, "Y no'n parla perquè, ab el record, no vol agreujar la ferida encara sagnant de la mare viuda".¹⁶

Rafael Tasis, a la seva biografia del rei Joan, torna a reproduir les dues cartes, modernitzant la grafia de l'edició de Roca, i n'accepta els arguments, especificant que les cartes s'han de datar entre maig, mort de Joan, i agost de 1396, mort de la infanta Joana, sense precisar més ni valorar l'eventual aportació 'creativa' de Francesc de Pau.

13. ACA, Cancelleria, Cartes Reials, Joan I, caixa II, carta 1148; *vid.* també MiMus DB.

14. Sobre el lloc de naixement, Joana 'de Daroca' no va néixer en aquesta localitat aragonesa sinó a Saragossa, tal com ja va apuntar fa temps Javierre Mur (*vid.* Javierre Mur 1930: 24), pocs dies abans del 20 d'agost (ACA, Cancelleria, reg. 1811, f. 82v).

15. Roca 1929: 137.

16. Roca 1929: 139.

Finalment, hi torna Martí de Riquer, que publica les cartes de nou i les comenta com a peu de foto de la reproducció dels originals. Riquer reafirma la identitat de les dues acompanyants: Elionor de Pau, filla de Francesc, i Aldonça de Queralt, neboda de Ramon de Perellós.¹⁷ Riquer detalla més la cronologia, perquè sosté que, quatre dies després de la mort del rei, és a dir el 23 de maig, “calgué [...] portar la infanta, des de Perpinyà, al costat de la seva mare, i es formà un seguici a les ordres de Francesc de Pau, amb dides i donzelles. Per tal de consolar la reina Violant, Francesc de Pau fingí que la infanteta, que només tenia quatre mesos, escrivia una lletra a la seva mare”.¹⁸

La síntesi d'aquesta teoria és que tot seria un joc literari de Francesc de Pau, a qui tal vegada caldria considerar, si fos veritat, el millor i més original novel·lista de l'edat mitjana catalana per la seva capacitat de reproduir detalls de la vida i de les emocions d'una infanta de pocs mesos, amb un 'realisme' estrany a la literatura.

3. Objeccions a la proposta tradicional

Tanmateix, aquesta proposta de datació i d'atribució presenta alguns problemes. És cert que a l'edat mitjana hi ha testimonis de cartes fictícies entre pares i fills. El 30 de març de 1351 el rei Pere III respon a una carta que suposadament li ha enviat l'infant Joan, aleshores de tres mesos. Tanmateix, la ficció no és duta tan enllà, no es farceix d'episodis, anècdotes i comentaris, ja que en el fons es tracta de dues *litteras de statu*:

Lo rey d'Aragó.

Molt car fill, vostra letra havem reebuda, per la qual, supplican a nós que-l nostre bon estament vos deguéssim notificar, nos havets fet saber la bona disposició de la vostra persona. La qual letra ab plaer de cor reebuda et aquella bé entesa, vos responem que, gràcies a nostre senyor Déus, som sans et alegres, et havem gran plaer de saber vostra bona sanitat, la qual volem e us pregam que-ns façats saber con pus sovín pugats, car d'açò reebrem gran plaer.¹⁹

La ficció, en aquesta ocasió, es pot explicar bé pel formalisme extrem del rei, que no endebades porta el sobrenom de Cerimoniós, bé per l'especial significat del tan desitjat hereu mascle. Un cas força diferent seria, però, la 'novel·leta' construïda per Francesc de Pau.

Hi ha, tanmateix, més elements de la proposta de datació tradicional que no ens convencen. En primer lloc, Riquer sembla obviar com a problemàtic el detall relatiu a Metge, perquè escriu “Advertim l'al·lusió a l'escriptor Bernat Metge –en aquells dies a Barcelona, a punt d'ésser processat–, el qual, pel seu càrrec de secretari de Joan I i Violant de Bar, tenia la comesa de segellar llurs lletres amb el segell secret, de cera vermella”;²⁰ mentre que a la carta, a la nostra manera d'entendre, es parla explícitament de la presència al costat de la infanta de l'escriptor: la cera del

17. Dues de les germanes de Ramon de Perellós, Elionor i Clemència, es casaren amb dos Queralt, Dalmau i Pere, pare i fill, respectivament; Aldonça de Queralt era filla de la primera esposa de Dalmau, Constança de Pinós, i per tant era cunyada i neboda (de fet, nebodastra) de Ramon de Perellós (*vid.* GEC 1969-80 *s.v.* Queralt, <<https://go.uv.es/vu9hSIM>>).

18. Riquer 1964: 644.

19. Cingolani *ed.* 2019: doc. 35.

20. Riquer 1964: 645. És dubtós que fos a la presó, però sí que era a Barcelona; sobre aquesta qüestió *vid.* Cingolani *ed.* 2006: 49-67.

segell, es diu a la carta, “és tan moll que entrò que en Bernat Metge la hage temprada, qui sab com fa a fer, no se'n poria segelar”.

En segon lloc, tampoc és creïble que la reina Violant, en les condicions emotives en què es trobava després de la mort sobtada del marit, escrigués una carta tan formal a la seva filla –de fet dirigida a Francesc de Pau, on li mana que procuri que les cartes que la infanta envia a la seva mare “sien signades de ma mà et segelades ab mon segell”. En efecte, les cartes no mostren cap signe de dol, com caldria esperar després de la mort del pare de la infanta: les donzelles toquen per distreure-la, comenten de manera desenfadada la seva bellesa etc., quan, en moments de dol, la música era com a mínim poc adient, ja que, per exemple, a les ciutats, en semblants contingències, estava absolutament prohibida al llarg d'uns quants dies.²¹

Si comprovem l'itinerari i l'activitat de la reina la primavera de 1396 a partir dels seus registres, trobem Violant a Torroella de Montgrí fins el dia 18 de maig.²² Informada de la mort del marit, va a Girona, on s'ha dut el cos del difunt, el mateix dia 19, i al cap d'uns dies, segurament després d'haver tractat el cos del rei per tal de poder-lo traslladar, comença el lent recorregut cap a Barcelona. No tornem a tenir notícies seves fins el dia 30, quan es troba a Sant Andreu de Palomar, on s'ha aturat el cos del rei difunt camí de Barcelona,²³ i el mateix dia ja és a la capital.²⁴ A part del document de caràcter administratiu del dia 30, que, de fet, no porta la seva firma personal, la reina es manté aparentment en silenci més de dues setmanes, des del 18 de maig fins el 3 de juny.

La primera comunicació oficial de la reina viuda és d'aquest dia, i va dirigida als homes de Borja, per comunicar-los que està prenyada i que “nos finquamos por a todos tiempos que biuremos trista e dolorosa”.²⁵ Tot i que era costum fer-ho l'endemà de la defunció, no és fins el dia 5 de juny que la reina escriu per comunicar la mort del seu espòs al papa Benet XII “multiplicatis singultibus et lamentis [...] unde nos, quod dolenter refferimus, remansimus tanti domini regis et principis viduata obfuscatamque lumine sui visus”.²⁶ El mateix dia també ho fa saber al seu pare, el duc Robert de Bar:

E jatsia, molt car pare e senyor, yo callàs volenters scriure de açò, emperò car en gotgs ha covengut vós ésser stat participant, no ho puix scusar a vós scriure la dita mort, per la qual romanch molt trista e desconortada, e seré tosts (*sic*) temps de ma vida. E qui pot pensar, molt car pare e senyor, quanta dolor és en mon cor romasa per la privació de tan alt marit, príncep e senyor, no ho puch, senyor, scriure ne per letra sprimir, mas suplich-vos tan humilment com pusch la ànima del dit senyor vullats en oracions haver recomenada, manan a mi totes coses a vostre volentat.²⁷

Dos dies més tard, el 7 de juny, s'excusa amb Alfons de Prades (Alfons el Vell), marquès de Villena:

Tantost com ho sabem érem d'entenció de certifficar-vos, axí del dit cas co[m] stament de tots nostres affers, axí com aquell del qual singularment lo senyor rey marit e senyor nostre

21. Vegeu, per exemple, Sabaté 1994: 52-54.

22. ACA, Cancelleria, reg. 2056, f. 115r.

23. ACA, Cancelleria, reg. 2051, f. 43v. És una carta dirigida al tresorer i redactada per Pere de Besanta per ordre de la reina, però no presenta la seva firma, així que és possible que, al moment de ser redactada, Violant ja hagués marxat de Sant Andreu.

24. Cingolani *ed.* 2006: 49.

25. ACA 2018: doc. 179; tots els documents citats d'aquesta obra han estat revisats damunt els originals.

26. ACA 2018: doc. 180.

27. ACA 2018: doc. 181. També escriu a la mare (ACA, Cancelleria, reg. 2051, f. 45v) i a Lluís I d'Orleans (ACA 2018: doc. 182).

molt car e nós confiam e havem voler de comunicar nostres *affers* fets e en aquells sparam vostra ajuda e servey. Mas, axí per lo torp que havem haüd del dit cas, com per gran ocupació d'*affers* que, per rahó de la sepultura del cors del dit senyor rey et funeràries e en altra manera havem haüda, havem omès tro ací d'escriure-us.²⁸

Tanmateix, potser el testimoni més eloqüent de l'estat anímic de la reina Violant el podem trobar a la carta que el 10 de juny dirigeix a Carles III de Navarra, amb qui la unia una gran i íntima amistat:

Molt car e molt amat cosí germà, vista havem una letra a nós tramesa de vostre part per vostre rey d'armes Navarre, la qual contenia la dolor, tristea e malanconia que vós havets haüda per lo trespasament e fin del senyor rey, marit e senyor nostre, al qual Déus don santa glòria, axí per la consangüinitat, proximitat e deute qui és entre nós e vós, com per la gran amistat e benivolença que és stada entre lo dit senyor rey, marit e senyor nostre, a qui Déus perdon, e vós, e axí matex contenia paraules de consolació e proferta molt gran, ab crehença comanada al dit Navarre. E com, molt car e molt amat cosín germà, nós més vegades legíam la dita letra, més trobàvem en aquella consolació e repòs en nostres dolors, tristos e desconorts, d'on havem conegut la amor cordial que tosts (*sic*) temps nos havets demostrada en nostra prosperitat e benanança ésser ferma e continuada en nostra adversitat e tribulança. Per què, molt car e molt amat cosín germà, oydes les paraules del dit Navarre, regreciam-vos molt la proferta per vós feta, speran en Aquell qui és retribuïdor de tots béns que u(s) darà longa vida ab gran prosperitat, supplican-lo per sa mercè que axí sia.²⁹

Si hem de creure el que diu la reina, i no tenim raó per no fer-ho, sembla poc versemblant pensar que pocs dies després de la mort del seu espòs, segons la proposta de datació de Martí de Riquer, trobés temps i tingués ànims per escriure una carta tan puntimrada parlant de les pràctiques que s'havien d'observar en la correspondència de la seva filla. Sembla molt difícil casar aquesta situació de dol profund amb la lleugeresa de to de les cartes de la infanta Joana i amb el fet que la reina es fixés en un detall tan insignificant com el de la firma. En fi, fa de mal creure que la reina Violant, desfeta per la mort de l'espòs, acceptés de jugar a la ficció atribuïda a Francesc de Pau en les dues cartes.

Un altre element que du a dubtar d'aquesta proposta de datació és la suposada signatura autògrafa d'un bebè de pocs mesos, per molt que Francesc de Pau li sostingués la mà. És cert que no és possible saber exactament a quina edat els infants començaven a signar les seves cartes –de totes maneres és una qüestió que examinarem més endavant–, però costa de creure que es pogués exigir la firma, i autògrafa, a un nadó de cinc mesos. Fins i tot, per molt que Francesc de Pau mantingués el joc literari fins a l'extrem, té sentit que imités la signatura estafeta d'un nadó?

4 Proposta alternativa

Tot plegat ens du a descartar aquesta proposta de cronologia (a finals del maig de 1396) i d'identificació d'autor (Francesc de Pau), i ens cal cercar alternatives. En primer lloc, cal replantejar la identitat de la infanta: atesa la seva curta vida (set mesos), si la infanta de les cartes no pot ser, com hem vist, la filla dels monarques Joan i Violant, aleshores ha de ser la seva germana homònima, filla de Joan i Mata d'Armanyac, ja que a finals del segle XIV és l'única altra infanta Joana possible. De fet, Bofarull, en el seu informe, no dubta a afirmar que “esta infanta fué hija de D. Juan I^o de Aragon e

28. ACA, Cancelleria, reg. 2344, f. 20v.

29. ACA 2018: doc. 183.

de Da Matha ó Matilde de Armenyach y casó con el Conde de Foix”.³⁰ Això ens obliga a buscar una nova datació i una nova autoria.

Les cartes no aporten cap element cronològic segur, ja que només indiquen el dia de la setmana i el lloc en què varen ser escrites, sense precisar ni tan sols el mes. No és un fet inusual localitzar correspondència només parcialment datada, circumstància que s’explica no només pel seu caràcter privat, sinó també perquè qui rep la missiva només amb la indicació del dia de la setmana ja sap exactament quan aquesta ha estat enviada. Atès això, la probabilitat de trobar una datació, si no segura, almenys altament probable, dependrà de la possibilitat de valorar i fer coincidir en el temps i en l’espai el més gran nombre possible d’elements presents o implícits a les dues cartes.

Prèviament, però, cal tenir presents un parell de qüestions. En primer lloc, que la conservació de correspondència a l’Arxiu Reial, i més quan es tracta de correspondència privada, no era exhaustiva –això tant pel que fa a la còpia als registres, com, sobretot, a l’arxivament dels originals rebuts–, i, en aquest sentit, cal recordar que són les dues úniques cartes conservades atribuïbles a una infanta Joana, la qual cosa ens impedeix poder fer comparacions d’estil, de lletra, de contingut etc.³¹ En segon lloc, cal tenir en compte que els reis, i molt especialment les reines, sempre informen de la salut dels fills i filles a la seva correspondència privada amb la família i amb les persones properes. El fet d’informar de la salut dels fills no vol dir automàticament que la reina estigui sempre amb ells, tot i que, en el cas dels fills del rei Joan, la seva mala salut ho fa molt probable. Les dues cartes ens situen de manera clara en un moment en què, almenys durant uns dies, la infanta Joana no conviu amb la reina Violant i, a més, es troba en situació d’haver d’explicar esdeveniments especials o haver de contestar a objeccions concretes, més enllà d’informar sobre el seu estat de salut.

4.1 Identificació de la infanta i context comunicatiu

Intentem veure quins elements de les cartes ens permeten establir-ne la data. Si la infanta Joana només pot ser la filla de Mata d’Armanyac i es dirigeix a la seva mare com a reina, evidentment la missiva no va dirigida a la seva mare biològica, que morí el 1378 essent duquessa, sinó a la seva madrastra, la reina Violant. No és estrany que s’hi dirigeixi com a mare, ja que aquest era el tractament que els infants reials donaven a les noves esposes del seu pare. Fins i tot l’infant Martí, en una carta del 6 de setembre de 1401, es dirigeix a la seva madrastra Sibilla de Fortià, vídua del Cerimoniós, com “molt alta e cara mara, la senyora reyna dona Sibília”, un cop superada, almenys en les formes, l’animadversió que tant ell com el seu germà, encara infants, li havien tingut quan es casà amb el seu pare en 1377, i malgrat que mai els va fer de mare, ja que aleshores tots dos ja tenien més de vint anys.³² De la mateixa manera, les esposes dels infants es dirigien als reis, sogres seus, com a pare i mare i signen com “vostra humil filla”,³³ amb el mateix tractament de filles per part d’ells, assumint com a pròpia la família dels esposos.³⁴

30. Bofarull 2020: 82.

31. Sobre la conservació de la documentació reginal *vid.* Beauchamp 2018.

32. Roca 1925: 150. De fet Joan, quan era infant, sempre se li dirigeix com a “senyora”, sense més, *vid.* per exemple ACA, Cancelleria, reg. 1746, f. 7v (4 de setembre de 1379) o *ibid.*, reg. 1750, f. 25v (30 de maig de 1385); el mateix fa Violant, *ibid.*, reg. 1817, f. 3r (17 d’abril de 1382). No hem pogut trobar canvis en la manera de dirigir-se a la reina vídua quan Joan esdevé rei; fins i tot, en una carta dirigida al veguer del Rosselló el 5 de desembre de 1398 escriu: “veguer, com nós, havents a memòria la gran e iniqua persecució que fon feta contra nostra persona en vida del senyor rey nostre pare a instigació malvada de la reyna Sibília et altres seus còmplices et adherents” (ACA, Cancelleria, Cartes Reials, Joan I, caixa 3, carta 295).

33. Per exemple, Violant, ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 81r (2 de maig de 1383).

34. Per exemple, Mata, escrivint al rei Pere, li diu “pare e senyor meu molt car” (ACA, Cancelleria, reg. 1812, f. 18v), i

Al mateix temps, és la mateixa duquessa Violant qui, ja el 7 d'agost de 1380, des de Vic, al cap de pocs mesos de casada, escriu una carta a la seva fillastra Joana, de cinc anys, a qui es dirigeix com a filla. Com la carta vista més amunt del rei Pere a l'infant Joan, és, en el fons, una *littera de statu*, també en la fórmula final amb què li demana si vol que faci alguna cosa per ella:

La duquessa.

Molt cara filla, per ço con sabem que n'haurets pler, vos certifficam que lo senyor duch, senyor et marit nostre molt car, vostre pare, e nós som ben sans e en bona disposició de nostres persones, mercè de nostre senyor Déus, pregans-vos, cara filla, que de la salut et bon estament vostre nos vullats sovén certifficar per vostres letres, car gran plaer nos en farets. E si algunes coses volets que façam per vós, axí ab lo dit senyor duch com per nós mateixa, scrivits-nos-en, car nós, axí con aquella que volem prendre tots vostres fets con a mare, ho complirem de bon cor.³⁵

S'hi ha de destacar dues coses; per un costat, la voluntat de la duquessa Violant de voler “prendre tots vostres fets con a mare”, i, per un altre, que és l'únic cop que Violant esmenta el duc Joan, pare de la infanta, ja que a les altres cartes que conformen la correspondència entre totes dues aquest detall desapareix. Es veu que, d'una manera una mica fictícia –molt difícilment una infanta de cinc anys podia voler escriure per voluntat pròpia a la seva nova mare– s'inicia una correspondència, perquè el 2 de desembre, ara ja des de Barcelona, la duquessa respon a una carta de la infanta Joana, amb què la informava de la seva bona salut, seguint el típic contingut de les *litteras de statu*. Com també ocorre en aquest tipus de correspondència, qui escriu de vegades informa el destinatari d'algun regal que li envia:

E per la gran affecció que us havem, encontinent reebuda la dita letra, fem ab lo nostre dispenser que hac recapte de tot ço de què ns ha scrit Miquel Pérez, de casa vostra, per lo qual vos trametem una peça de drap d'aur e una folradura de lenzes que vistats per amor de nós.³⁶

Fins a aquell moment, com sembla evident, Violant i Joana encara no s'haurien trobat en persona, com mostra una altra carta, escrita el mateix 2 de desembre, dirigida al conseller i camarlenc del duc Joan, Pere d'Artés, en què li diu que “nós desigam que nostra molt cara filla, la infanta dona Johana, fos ab nós” i li ordena que després de l'Epifania (“festa d'Apariçi”) la dugui a la seva presència i a la del seu pare.³⁷

Tot i que cal tenir present que només conservem les missives de la reina, no trobem registrada més correspondència entre totes dues fins al 7 de juliol de 1382. Sense poder-ne estar del tot segurs, és possible que Violant i Joana haguessin estat juntes gairebé tot aquest temps. És una altra *littera de statu*, amb què la duquessa fa saber a la infanta que, d'ençà que el seu majordom, Arnau Guillem Escrivà, li havia comunicat a l'infant Joan el seu estat de salut (“l'accident que vós haviets haüt”), no

el mateix fa Violant, *ibid.*, reg. 1817, f. 26r (30 de juliol de 1382).

35. ACA, Cancelleria, reg. 1821, f. 24r.

36. ACA, Cancelleria, reg. 1821, f. 51r.

37. ACA, Cancelleria, reg. 1821, f. 51r-v, el mateix dia escriu una carta igual a Jaume Castellà, conseller i camarlenc seu; també escriu a Andreu Guillem Escrivà, majordom de la infanta (*ibid.*, reg. 1821, f. 51v), especificant-li que: “fets les jornades temprades, e a dies de grans frets çessats de caminar, per tal manera que la dita infanta vingue salvament e sens trebayll de sa persona”. Aquest dia l'infant Joan escriu a Pere d'Artés (“la amanets ací et digats de part nostra a mossèn Galceran de Centelles et a mossèn Pelegrí Català que la acompanyen ab vosaltres ensemps”), a Andreu Guillem Escrivà (“e us manam que en l'endemig vos aparellets de tot ço que la dita infanta haja mester, de guisa que, sens falla, partiscats mantinent que ls dits mossèn Pere et mossèn Jacme Castellà seran ab la dita infanta [...]. Sobre açò de què ns havets supplicat per vostre fill, a nós plau et volem que ell sia coper de la dita infanta filla nostra, però quant al present no volem que prenga quitació”) i a Jaume Castellà (*ibid.*, reg. 1660, f. 56r-v).

n'havia tingut més notícies. Per això, li escriu: “cara filla, vos affectuosament pregam que per vostra letra nos certiffiquets de la sanitat vostra e en quin punt estats del dit accident, car fort gran plaer nos en farets”.³⁸ La resposta de la infanta no tardà gaire, atès que el 17 de juliol Violant li respon que, rebuda la seva carta, ha “hagut fort gran plaer, con per aquella nos havets certificada de la vostra convalescència et sanitat”.³⁹ La missiva de la infanta és possible que fos acompanyada per una altra de més extensa escrita pel majordom de Joana, Andreu Guillem Escrivà, ja que la duquessa li dona les gràcies “per la letra que ara últimament nos havets tramesa, nos havets fet saber con nostra cara filla la infanta és ben guarida de l'accident que ha haüt”, i li prega i li mana que “de la sanitat de la dita nostra filla nos contínuament certiffiquets per vostres letres, car gran plaer et servey nos en farets”.⁴⁰ Una altra carta, del 12 d'octubre, mostra que totes dues encara estaven separades, ja que la reina informa la infanta que tant el seu pare i ella, com la infanta Violant es trobaven bé de salut, al mateix temps que li demana que la informi constantment de la seva.⁴¹

Sembla que seguiren separades, ja que la següent comunicació que es troba als registres de la Cancelleria és del 13 de gener de 1383. Violant acaba de rebre una carta de la infanta, que no havia de contenir només informacions sobre la seva salut, i “responents a les coses en aquella contengudes”, no sols li diu que ella i el duc es troben bé, sinó també que “tenits per cert, molt cara filla, que axí con havem procurat que-l dit senyor duch vos ha donats los dits dos mília florins per joyes, havem-vos per recomanada e tots vostres affers, axí con de obedient e humil filla nostra. E lo Sant Spirit, molt cara filla, sie vostra guarda”.⁴² En aquest cas també la carta a la infanta Joana va acompanyada d'una altra carta al seu majordom. El fet que Violant li digui que “havem haüt gran pler e us graham molt con per aquella havem sabuda la bona sanitat de nostra molt cara filla la infanta dona Johana. Pregants-vos que sovén nos en scrivats per vostres letres, car pler ne farets a nós”, faria pensar que és Andreu Guillem Escrivà que li escriu en nom de la infanta, ara de gairebé vuit anys.

Un darrer intercanvi de cartes, ara sense una tercera missiva a Arnau Guillem Escrivà, ens és testimoni per una ulterior carta de la duquessa Violant a la infanta del 5 de febrer, on li demana que la informi constantment sobre la seva salut.⁴³

Missives com aquestes són les que proporcionen un context comunicatiu a les dues cartes que ens ocupen, excepcionals des d'un punt de vista arxivístic justament perquè es conserven. En principi, presentarien una situació semblant a la que suposen Roca, Tasis i Riquer. Ara bé, i el fet reforça el nostre convenciment, el majordom de la infanta, Andreu Guillem Escrivà, no hauria estat tan 'creatiu' com Francesc de Pau. A més, ja que no sempre la carta de la duquessa Violant a la infanta Joana va acompanyada d'una altra carta al seu majordom, és possible que aquest n'escrigués una d'acompanyament només en els casos en què havia d'explicar assumptes més en detall i no una senzilla *litteram de statu*. No hem localitzat altres cartes de la reina a la infanta durant els anys següents.⁴⁴ Això no vol dir que no n'hi hagués ni que Joana estigués sempre amb la seva madrastra.⁴⁵

38. ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 19r.

39. ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 22v.

40. ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 22v.

41. ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 38v.

42. ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 57r-v.

43. ACA, Cancelleria, reg. 1817, f. 62v-63r. Cal dir que no hem localitzat cartes semblants dirigides per la reina a la seva filla Violant.

44. N'hem localitzat dues de dirigides al seu pare, quan ja s'ha casat amb Mateu de Castellbò, comte de Foix, de l'11 d'octubre i del 3 de novembre de 1395. Són dues senzilles *litterae de statu* on Joana es dirigeix al rei amb la fórmula final: “la vostra humil filla que, bessant vostres peus e mans, humilment se recomana en vostra gràcia e mercè, la infanta Johana d'Aragó, comtessa de Ffoix”, (ACA, Cartes Reials, Joan I, caixa 8, cartes 907 i 910, per a aquesta segona *vid.* MiMus DB). En els dos casos la comtessa les segella, però no hi ha firma autògrafa.

45. Sabem, per exemple, que totes dues es trobaven juntes entre finals de 1386 i primers de 1387, com revela una

De fet, aquest tipus de comunicació tan interna i quotidiana no sempre es copiava als registres, en especial si no anava acompanyada per altres missives, com les que s'han vist dirigides a Arnau Guillem Escrivà. En efecte, malauradament tampoc no es troba als registres la carta que la reina Violant envià a Francesc de Pau, perquè en comunicués el contingut a la infanta, i que caldria situar temporalment entre les dues cartes de Joana; això, a més, ens hauria proporcionat un marc temporal segur. També s'ha de fer notar que no s'ha conservat –o, almenys, no hem pogut localitzar a l'ACA– cap d'aquestes cartes que la infanta Joana tramet a la reina, circumstància que les fa encara més úniques.

4.2 Datació

Atès tot plegat, si partim del supòsit que la reina i mare a qui es dirigeix la infanta Joana a les dues cartes és Violant de Bar, això ens obliga a datar les cartes després del gener de 1387, que és quan Violant esdevé reina. També cal pensar que devien ser anteriors al juny de 1392, que és quan la infanta Joana es casa amb Mateu de Castellbò, comte de Foix. Aquest marc cronològic implica que l'autora, nascuda cap a la meitat d'agost de 1375, devia ser una noia d'entre dotze i disset anys. Ara caldrà veure si tots els altres elements encaixen, o no, dins d'aquest lapse de temps.

La nova proposta de datació té una primera conseqüència: la “reyna ma ssor” no pot ser la infanta Violant, filla dels monarques Joan i Violant, no només perquè les esposalles amb Lluís II d'Anjou, rei titular de Nàpols, es van gestionar simultàniament a les de Joana i Mateu de Castellbò, sinó, sobretot, perquè és difícil que, essent Joana sis anys més gran que la seva germana, la cort de la infanta s'hi referís així: “He hoya que tothom deya que, com yo fos I poch pus graneta, que molt pus bela seria que la reyna ma ssor”. L'única altra reina, doncs, a qui la infanta Joana es podria dirigir com a germana, en aquests anys, és Maria de Sicília, que havia arribat a Catalunya l'any 1384 i que retornà a Sicília l'any 1391, després d'haver-se casat el 24 de juny amb Martí el Jove.⁴⁶ La frase acabada d'esmentar, relativament ingènua, és adequada per a una noia adolescent que encara ha de madurar per poder-se comparar amb una dona adulta, i encaixa bé amb la bellesa de Maria de Sicília, que a l'època en qüestió, 1387-1391, ja tenia entre vint-i-cinc i vint-i-nou anys.

La fama de la seva bellesa ens la garanteix una carta que el rei Pere III escrivia el 8 d'agost de 1379 a l'infant Joan amb la qual l'intentava convèncer, un cop morta Mata, que es casés amb l'hereva de Sicília, que tenia com a sobrenom *Douceta*. El rei explicava al seu fill que havia arribat des de l'illa un escuder de Guillem Ramon de Montcada, el qual, decebut per haver entès que l'infant tenia altres intencions, hauria exclamat, en paraules del monarca: “que tam bella dona no ha en Barchelona con la dita nostra néta és; e volch veure na Douceta, la qual nos han dat a antendra que és aytal, e tantost dix que era aparellat de combatre-se'n ab qualsevol que diga que la dita nostra néta no és tal, ans és axí bella con és dit”.⁴⁷

El problema, de fet només aparent, seria que Joana i Maria no eren germanes, sinó cosines germanes, ja que Maria era filla de la infanta Constança, reina de Sicília i germana del rei Joan, pare de Joana. Ara bé, l'expressió de les relacions de parentiu, almenys a la correspondència reial, no sempre segueix els criteris contemporanis. Per exemple, la reina Violant li diu *hermano* al rei Joan I

carta que Violant escriu a la seva cunyada Maria de Luna per comunicar-li la mort de Pere III, amb la qual li diu també “que nós et nostre filla, la infanta dona Johana, qui ací és ab nós, stam bé, mercè de Déu, en stament de sanitat” (ACA 2018: doc. 158).

46. DBI 2008 *s.v.* Maria d'Aragona, regina di Sicilia <<https://go.uv.es/23AuRtD>>.

47. Cingolani *ed.* 2019: doc. 254.

de Castella,⁴⁸ quan, de fet, eren concunyats, perquè aquest era el marit d'Elionor, germana del seu espòs Joan. Al mateix temps, la reina es dirigeix com a germà també al rei Carles VI de França,⁴⁹ tot i que Carles i Violant eren cosins germans –talment la infanta Joana i Maria de Sicília–, ja que el pare del rei de França, Carles V, era el germà de Maria, mare de la reina Violant.⁵⁰ Així doncs, és versemblant que la infanta Joana es refereixi a una cosina germana com a germana, perquè els seus pare i madrastra utilitzen la mateixa terminologia en situacions semblants.⁵¹

Un cop reduïda la possible forquilla cronològica al període 1387-1391, un element que pot ser determinant per intentar fixar amb més precisió la data de les dues cartes és la presència de Bernat Metge al costat de la infanta. Si considerem l'itinerari del secretari redactat per Martí de Riquer, trobem l'escrivà a Perpinyà el setembre de 1379 i l'abril-maig de 1380, de nou la primavera de 1390 i encara un últim cop entre gener i abril de 1396.⁵² Un cop descartades les primeres dues dates i la darrera, perquè escapen als moments *post quem* i *ante quem* proposats, s'ha d'analitzar més en detall la primavera de 1390, l'únic moment que encaixa amb la situació descrita.

Cal, per tant, comprovar els moviments de tots els protagonistes, tant aquells explícitament citats a les cartes (sobretot Bernat Metge, la reina Violant i, fins on sigui possible, el personal que acompanyava la infanta Joana) com, també, aquells que no hi apareixen, com ara el rei Joan o l'infant Martí, perquè tot plegat ajudarà a donar un context a la situació relativament excepcional que origina la breu correspondència.

De fet, entre abril i maig de 1390 els trobem tots a Perpinyà, o en altres localitats del Rosselló. La reina Violant, que havia deixat Barcelona a finals de març, es dirigeix cap al nord i és a Perpinyà almenys des del 20 d'abril.⁵³ Després de moure's pel Rosselló, no torna a l'Empordà fins el 2 de juny. Des del 8 d'abril, a Perpinyà també hi trobem el rei Joan, que s'hi queda fins el 18 de maig; en el viatge de tornada a Catalunya el trobem el 19 al Voló, el 20 a Ceret, que deixa el dia 21 passant per la Jonquera i Peralada, per arribar el 23 a Figueres, el 25 a Orriols i, finalment, a Girona.⁵⁴ Hi va, al Rosselló, per fer front a l'amenaça d'invasió per part de mercenaris a sou del comte d'Armanyac. A primers d'abril també hi és l'infant Martí, que després prendrà el relleu del seu germà en l'organització de la defensa del comtat.⁵⁵ Martí informa el seu germà el rei sobre la salut de la reina

48. Entre molts exemples, ACA, Cancelleria, reg. 2053, f. 13r.

49. Entre molts exemples, ACA, Cancelleria, reg. 2053, f. 110r; i el mateix fa Joan, per exemple, *ibid.*, reg. 1957, f. 33v.

50. En aquesta situació pot semblar estrany que el rei Joan es dirigeixi a Carles III de Navarra, fill de Joana, germana menor de Carles V de França, com a germà (ACA, Cancelleria, reg. 1957, f. 3v), mentre que Violant sempre se li adreça com a cosí germà (per exemple, *ibid.*, reg. 2053, f. 87v-88r); per la seva part, el rei Martí, en una carta del 27 de juny de 1404, es dirigeix al duc Joan I de Borgonya com a nebot en expressar-li el dol per la mort del seu pare Felip II, quan, de fet, Felip era oncle de Violant: "molt car e molt amat nebot, de la mort de nostre molt car et molt amat frare lo duch de Burgunya, pare vostre" (*ibid.*, reg. 2247, f. 89v).

51. En casos semblants la terminologia emprada no és sempre coherent, perquè, per exemple, el rei Pere es refereix a Maria de Sicília bé com a "nostra cara filla" (ACA, Cancelleria, reg. 1291, f. 25v, 20 de setembre de 1385), bé com a "nostra cara neta" (*ibid.*, f. 72v, 2 de setembre de 1385).

52. Riquer ed. 1959: * 219- * 229; a l'itinerari de Riquer s'hi ha d'afegir, almenys, que el 24 de juliol de 1389 és convocat a Montsó, on els reis eren reunits en Corts (ACA, Cancelleria, reg. 2053, f. 110v), i que no es troba a Girona entre els dies 8 i 16 de juny, ja que la reina l'envia al procurador Francesc d'Aranda i el tresorer Berenguer Descortei pels diners del dot de la infanta Violant (*ibid.*, reg. 2054, f. 17r-v).

53. ACA, Cancelleria, reg. 2050, f. 20r.

54. Girona Llagostera 1928-1930: 76 i 81-82.

55. Almenys des del 8 d'abril (ACA, Cancelleria, reg. 2091, f. 33v) i tal vegada des d'abans, perquè el dia 2 es copia una carta al registre de l'infant, escrita possiblement per la reina (ja que s'hi parla del "nostre car frare lo duc") i dirigida al rei, en què s'hi informa que l'infant no es troba bé (*ibid.*, f. 51r).

el dia 18 de maig i la segueix en els seus moviments, ja que el 22 és a Arles i el 30 és als Banys d'Arles, on es troba Violant prenent les aigües, i l'1 de juny és a Ceret amb ella.⁵⁶

Bernat Metge és rebut a la casa de la reina el 30 d'abril de 1390,⁵⁷ i el dia 9 de maig el documentem amb Violant: aparentment ja no se separen almenys fins el mes de juny.⁵⁸ El 19 de maig, la reina Violant escriu al seu marit per dir-li que l'endemà marxarà de Perpinyà per anar a dormir a Ceret, on efectivament la trobem el dia 20,⁵⁹ i Metge l'acompanya arreu. Des d'allà Violant es dirigeix als Banys d'Arles, i s'hi queda fins el dia 30.⁶⁰ És aquí que el rei li escriu el dia 28, preocupat per l'amenaça d'invasió, ja que en quinze dies havien d'arribar les companyies dels armanyaguesos, i li diu que “no tenim per bé vostra aturada, ans és mester, consellam et volem que-n tot cas partiscats et vengats ací (*scil.* a Girona), car més val que us banyets a Caules de Malavella o a Caules de Montbuy”.⁶¹ El mateix dia, Joan escriu també a l'infant Martí perquè acompanyi la reina.⁶² Davant del silenci de Violant, el seu marit li escriu novament els dies 29 i 30. En aquesta ocasió li comunica, a més, que espera que vinguin a Girona el vicecanceller, Francesc Castelló, “et los altres de nostra audiència qui són a Perpenyà, et micer Domingo Mascó et n'Esperandeu (*scil.* Cardona) qui hic deuen ésser demà sens falla”.⁶³ La reina, doncs, es posa en marxa i la trobem el dia 1 de juny a Ceret, el 2 a la Jonquera i el 3 ja a Peralada.⁶⁴ Devia haver-hi molta gent al Rosselló aquells dies, ja que, a més de la reina i el seu seguici, s'ha vist que també hi eren l'infant Martí, els membres de l'audiència que esmenta el rei i el personal que formava part de la casa de la infanta, i del qual parla Joana a la seva carta. No havien de viatjar necessàriament tots junts i tots alhora.

És justament en aquest context que s'hauran de datar les dues cartes. La reina Violant, al moment d'abandonar Perpinyà per anar a Ceret i després als Banys d'Arles, hauria deixat la infanta Joana a la vila. Aquesta hi roman uns dies més, però en marxa el dia 24 de maig, que és un dimarts, dia de redacció de la primera carta. En la carta, la infanta explica què li havia passat en la visita a Santa Maria la Real. La solemnitat de l'anada a l'església amb el nodrit grup de persones que l'acompanyaven, els consegüents rituals amb les relíquies, juntament amb les seves pròpies sensacions, justificarien que escrigués a la seva madrastra, de qui s'havia separat feia pocs dies, una carta molt més narrativa que una senzilla *littera de statu*.

La reina es trobava a Arles, a pocs quilòmetres de distància del Voló, i això explica que la carta li arribés el mateix dia 24 de maig i que Violant li pogués contestar de seguida, aquella mateixa tarda o potser l'endemà al matí. Els accidents ocorreguts mentrestant, com ara la dificultat a agafar el son, els comentaris sobre la seva persona i la necessitat de respondre a les objeccions presentades per la seva madrastra, justifiquen que la infanta escrigui una nova carta, ja des de la Jonquera, el 25 de maig, després de la sesta, i que aquesta també excedeixi una normal *litteram de statu* (que a un sol dia de distància de la precedent missiva no hagués estat necessària). Tal situació comunicativa, pel seu caràcter no protocol·lari, possiblement ajuda a entendre per què aquestes dues cartes van ser arxivades, a diferència d'altres de més rutinàries.

56. ACA, Cancelleria, reg. 2091, f. 63r, 64v, 68v i 69r, respectivament.

57. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 516, f. 80r. A Riquer 1959 no consta on es troba el secretari entre 1388 i maig de 1390; es pot dir, tanmateix, tot i no haver fet una nova investigació exhaustiva, que ja era amb la reina el 17 de febrer de 1390, a Barcelona (ACA, Cartes Reials, Joan I, caixa 4, carta 456), i podem creure que l'acompanyà al llarg de tots els seus desplaçaments.

58. Riquer ed. 1959: * 222.

59. ACA, Cancelleria, reg. 2054, f. 3r-v.

60. ACA, Cancelleria, reg. 2054, f. 14rv.

61. ACA, Cancelleria, reg. 1958, f. 81r-v.

62. ACA, Cancelleria, reg. 1958, f. 81v.

63. ACA, Cancelleria, reg. 1958, f. 85v i 86v.

64. ACA, Cancelleria, reg. 2054, f. 14v (1 de juny, Ceret); f. 15r (2 de juny, la Jonquera), f. 15v (3 de juny, Peralada).

La presència de Bernat Metge al costat de la infanta és garantida, com ja s'ha dit, per la frase amb la qual la jove respon a la injunció de Violant que, a més de firmar, ha de segellar les seves cartes: “Contes del segell, senyora, no ho é pugut fer, car /no\ avia gens de cera ne·n podia aver. Però, yo n' é feta en lo camí del Partús tro açí I^a pocha, mas és tan moll que entrò que en Bernat Metge la hage temprada, qui sab com fa a fer, no se'n poria segelar, et per ço sí vostra mercè al present me n'aurets per se escu/sa\da”. Si la reina Violant li escriu que ha de signar i segellar, és perquè, evidentment, no estava acostumada a fer-ho i per aquesta raó no disposava de la cera necessària. La preparació no és fàcil i cal que Metge li expliqui com es fa.

Joana, en tant que jove infanta sense responsabilitats públiques, no tenia un escrivà entre el personal de la seva casa, com es veurà, i per això no hi havia a prop seu ningú equipat per poder segellar, possiblement amb el seu anell, les seves cartes. De fet, s'ha vist com la correspondència amb la reina Violant anava a càrrec del majordom Arnau Guillem Escrivà i ara de Francesc de Pau, que devia exercir provisionalment la mateixa funció, tot i ser de la casa de la reina. És a dir, en cap cas era present al costat de la infanta un professional de l'escriptura amb la capacitat gràfica i els instruments propis del seu ofici, i per això s'espera la intervenció del secretari de la reina.

Bernat Metge està documentat redactant cartes per a la reina a Arles el 23 i el 25 de maig, però no en copia cap el 24. Les absències de Bernat Metge –o, més exactament, el fet que alguns dies Bernat Metge no emeti les cartes de la reina– no són estranyes: durant el mes de juny no hi ha documents de Bernat Metge de l'11 al 16 i els dies 24 i 31. Ara bé, podem suposar que l'absència del dia 24 s'explica pel fet que devia anar a l'encalç de la infanta en el trajecte de Perpinyà al Voló o al Voló mateix, on l'hauria assessorat sobre el tema de la cera, i d'on hauria pogut marxar abans que aquesta s'hagués espesseït, per tornar a Arles, on el trobem de nou el 25 redactant cartes per la reina.

La fugaç presència del secretari al costat de la infanta i les presses per respondre explicarien per què la infanta no fou capaç de segellar la carta. És per això que s'excusa que no hi ha pogut posar el segell (que efectivament no és present al dors de la carta), però sí la firma.

Aquesta hipòtesi de datació es veu reforçada pel fet que, amb albarans datats a Girona el 31 de maig de 1390, el rei ordena que es pagui tot el personal de casa de la infanta, la qual cosa significa que també ella i els seus acompanyants ja es trobaven aleshores a Girona.⁶⁵

No hem pogut trobar cap altre moment en què sigui possible fer coincidir els protagonistes de les dues cartes en aquests espais geogràfics.

4.3 Identificació dels personatges presents a les cartes

Respecte dels altres personatges que apareixen a la correspondència, en Pau, que firma la primera carta havia estat identificat amb Francesc de Pau. La proposta és versemblant, ja que l'octubre de 1390 el trobem com a majordom de la reina Violant, mentre que l'agost de l'any precedent era conseller i camarlenc del rei, i l'octubre de 1387 era coper de la reina; el juliol de 1392 el tornem a trobar com a majordom i conseller alhora, la qual cosa mostra que compartia les seves funcions entre els dos monarques.⁶⁶

65. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 389, f. 152r-157r; hi ha altres moments en els quals sembla que les diferents cases, després d'estar un temps separades, es reuneixen, ja que totes són quitades al mateix moment i al mateix lloc, per exemple: a Caldes el 30 de maig de 1383 (*ibid.*, reg. 600, f. 111r) o a Barcelona el 28 de febrer de 1388 (*ibid.*, reg. 386, f. 140r-144v).

66. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 516, f. 78r; *ibid.*, reg. 387, f. 8v, *ibid.*, reg. 385, f. 176r i ACA, Cancelleria, reg. 1933, f. 7r, respectivament.

Na Pau és identificada per Roca amb Elionor de Pau, suposadament filla de Francesc de Pau; Riquer, a més, la identifica amb la “Na Pau” a qui Lluís Icard dedica un poema.⁶⁷ La primera part de l’afirmació de Roca ens sembla inqüestionable, perquè Elionor de Pau apareix repetidament al seguici de la reina Violant, en aquesta època i encara, almenys, pel maig i juny del 1391.⁶⁸ Tanmateix, l’ascendència d’Elionor que proposa Roca no és segura, ni tampoc la identificació amb la “Na Pau” d’Icard. Jaume Torró i Lluís Cabré, que qüestionen la identificació entre l’Elionor de Pau de la carta i la Pau del poema feta per Riquer, afirmen que Francesc de Pau es casà amb Francina d’Hortafà en 1392 i, per tant, l’Elionor de 1396 –ells accepten la datació de les cartes de Riquer– no pot ser una filla de la parella; la nostra datació, anterior fins i tot al casament, confirma de ple aquest dubte.⁶⁹ Ara bé, atesos el cognom comú i la segura presència d’una Elionor de Pau en l’entorn curial de la reina Violant, podem conjecturar que la dama de la carta de la infanta devia ser o bé una filla d’un primer matrimoni de Francesc, o bé, més probable, una germana o, encara, una senyora d’alguna altra branca dels Pau.

També està ben testimoniada aquests anys la presència d’Aldonça de Queralt en l’entorn de la reina Violant.⁷⁰ Roca proposa que sigui filla de Guerau i Beatriu de Queralt, simplement perquè comparteixen cognom i els documenta a la cort de Joan i Violant. Però és més probable que Aldonça sigui filla de Dalmau I de Queralt.⁷¹ Aquesta possibilitat es veuria reforçada pel fet que Violant comunica a la infanta Joana, el 2 de desembre de 1380, que “novellament hajam reebuda de casa nostra la noble na Leonor de Queralt, muller del noble mossèn Dalmau de Queralt”.⁷²

Aquests tres personatges pertanyien a la casa de la reina, que els hauria deixat acompanyar la infanta mentre ella es trobava als Banys d’Arles, per retrobar-se tots després, ja a l’Empordà o a Girona –i per això apareixen documentats als llibres de la Tresoreria de la reina. Per contra, la resta dels membres de la casa de la infanta eren pagats pel seu pare, el rei.⁷³ Aquest personal propi fou quitat a Girona el 31 de maig de 1390 i devia acompanyar la infanta al moment d’escriure les dues cartes, tot comentant-ne la bellesa. La composició prou nodrida del personal de la casa justifica perfectament que la infanta es mogués sola –i que en el viatge de tornada des de Perpinyà no coincidís a les mateixes localitats amb la reina per la dificultat evident d’hostatjar tant de personal–, i dona peu a creure que no sempre visqués amb la madrastra, tot i que no hem pogut localitzar altres cartes, més enllà de les ja citades, que testimoniïn aquesta separació.

67. Riquer 1950: 291-292; Riquer 1980: 642-643.

68. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 516, f. 59r, setembre de 1390 (on s’esmenta un pagament anterior, d’octubre de 1389), i *ibid.*, reg. 517, f. 77r, maig de 1390, i 105v, juny de 1390.

69. Torró-Cabré 2010: 255. La presència confirmada entre 1389 i 1391 d’una Elionor de Pau adulta en l’entorn dels reis i de les infantes qüestiona en part la refutació d’aquests autors de la proposta de datació del poema d’Icard el 1396: si, com proposava Riquer, “Na Pau” d’Icard fou aquesta Elionor (i cal recordar que Icard no n’indica el prenom), el poema es podria haver compost entre 1390 i 1391 o en algun altre moment del regnat de Joan i Violant, quan els Pau foren propers a la cort. De fet, a cavall del 1400 es poden trobar altres Pau en l’entorn dels reis: Francí de Pau, cavallerís del rei (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 385, f. 68v-69r, 1387); Francesc de Pau, de l’escuderia del rei (*ibid.*, reg. 406, f. 103r, 1400), i Francesc de Pau, porter de maça del rei (*ibid.*, reg. 414, f. 120r, 1405). Torró-Cabré no donen cap referència arxivística en relació al matrimoni de Francesc de Pau i Francina; al mateix temps també hi ha testimoniats un Francesc de Pau “de domo domini regis” casat amb una Maria, el 4 de juny de 1398 (AHPB, 53/4, Jaume de Trilla, Manual, f. 36r-v).

70. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 516, f. 44v, agost de 1390, i reg. 517, f. 104r, juny de 1391.

71. GEC 1969-80 s.v. Queralt, <<https://go.uv.es/vughSIM>>. Armand de Fluvià, a l’arbre genealògic, proposa que sigui filla de la seva primera esposa, Constança de Pinós.

72. ACA, Cancelleria, reg. 1821, f. 51r-v; Elionor cuidarà la infanta Violant i a la casa d’aquesta també hi trobem una Isabel; sobre les cases de les infantes *vid.* Cingolani 2022 i Cingolani en preparació.

73. Sobre tot el personal de la casa de la infanta Joana *vid.* Cingolani en preparació.

5 La firma autògrafa

La nova proposta de datació deixa encara alguns assumptes pendents de contextualitzar. El primer punt és el de la firma, ja comentat. Cal descartar la idea que la firma fos feta per Francesc de Pau sostenint la mà de la infanta. La hipòtesi ja era poc creïble pensant en una infanta de pocs mesos guiada per un adult, per la qualitat de l'escriptura (tot i l'error d'escriure "ifanta", error, o grafia, que, tot sigui dit de pas, es pot documentar aquí i allà a la documentació de la Cancelleria).⁷⁴ Si s'atribueix la còpia de les dues cartes a Francesc de Pau, és a dir, al "Pau" que firma la primera, com sembla probable comparant les lletres de totes dues, es veu clarament que el traç de la firma de la infanta és molt diferent. A més, cal dir que la signatura es correspon prou bé amb la tipologia de firmes reials conegudes, fins al punt que la infanta explica a la seva madrastra que els que l'envolten diuen que "aytal letra faç com vós". Ara bé, si comparem la firma de la infanta amb les que es conserven de Violant, això no sembla cert, o cal entendre que el comentari es refereix a la qualitat gràfica i no pas a la forma exacta de les lletres.

Si bé, com s'ha dit, costa trobar raons que expliquin la participació de la reina acabada d'enviudar en la hipotètica ficció de Francesc de Pau, sí que té sentit que aquesta assenyali a una noia a punt de fer quinze anys que compleixi amb el ceremonial de validar el contingut de les seves cartes posant-hi la seva firma autògrafa, com a senyal de maduresa i de responsabilitat, tot i ser una correspondència de caràcter privat. Malauradament, és impossible saber a quina edat exacta començava aquesta pràctica, ja que no coneixem cartes d'altres infants tan joves, mentre que les seves esposes acostumen a arribar a la cort més grans d'edat. Tampoc ens ajuda que els registres de l'infant Joan comencin l'any 1360, quan tenia cap a deu anys d'edat, pel fet que no podem saber què feia abans d'aquesta data. La primera firma que trobem documentada és "Primogènit", en un document de l'II de maig de 1361, quan té deu anys i mig, però no segueix firmant sistemàticament els anys següents.⁷⁵ L'infant Martí el tenim testimoniats molt més tard, el setembre de 1372, al registre més antic amb documents de l'infant, quan ja té una mica més de setze anys.⁷⁶ El primer document de Maria de Luna amb firma pròpia és del 20 de setembre del mateix any, quan en té uns quinze, i ja s'ha casat amb l'infant Martí.⁷⁷

Les notícies que tenim sobre firmes són poques, però que la reina retregui a una infanta de més de quinze anys l'absència de la firma sembla versemblant, ja que la seva edat es correspondria aproximadament amb la de Martí i de Maria quan signen per primer cop els seus documents. El cas de Joana s'assemblaria, en aquest sentit, al de Martí i Maria, pel fet que Joana tampoc no tenia responsabilitats de govern, com les que sí que tenia Joan, que era l'hereu i el lloctinent del seu pare, i que en aquest aspecte hauria estat més prematur.

Tot i que no hi ha cap estudi sobre l'educació de les infantes i els usos en la correspondència familiar de les filles dels reis d'Aragó, la redacció d'aquestes dues cartes per part d'una jove d'uns quinze anys, i el seu contingut, es corresponen prou bé amb allò que s'ha estudiat en relació amb la correspondència femenina de membres de famílies italianes com els Este o els Sforza. La proximitat de les cartes de la infanta Joana amb les formes i el contingut d'algunes missives redactades per

74. L'error és possiblement degut al dubte de si escriure la /n/ o representar-la amb l'abreviatura $\bar{~}$ per a un so nasal; es podrien donar molts exemples, tot i que aquell que millor s'hi pot comparar el trobem a la col·lecció d'autògrafs de l'ACA, a una carta que la infanta Blanca, priora de Sixena, escriu al seu pare Jaume II: "Padre senyor, yo ifanta Blanca, humil filla vostra et prioresa de Sixena" (ACA, Col·leccions, Autògrafs, I,5,D), malgrat escriure tota la carta amb mà bona i segura.

75. ACA, Cancelleria, reg. 1649, f. 8v-9r.

76. ACA, Cancelleria, reg. 2063, f. 2r.

77. ACA, Cancelleria, reg. 2105, f. 1r.

aquestes noies norditalianes en la primera adolescència és significativa.⁷⁸ L'escassetat de material localitzat, almenys pel que fa als segles XIV i XV, no permet, de moment, profunditzar en l'anàlisi d'aquest tipus de correspondència femenina i les seves implicacions a la Corona d'Aragó.⁷⁹

Un element més difícil d'explicar, d'acord amb la nostra hipòtesi, és el nom amb què firma la infanta: "Joana de Perpinyà". Aquest és un dels arguments forts de Roca, que justifica l'esment a Perpinyà perquè era el lloc de naixement de la filla de Joan i Violant.⁸⁰ L'altra infanta Joana, filla de Mata, que, com s'ha dit, és la que creiem que és la protagonista de les dues cartes, havia nascut a Saragossa. L'afirmació de Roca va fer fortuna i actualment la historiografia, per distingir les dues filles homònimes del rei Joan, les anomena Joana de Daroca –perpetuant l'error comès per Roca– i Joana de Perpinyà, tot i que a l'època mai s'empraren aquests noms. De fet, sembla que tot neix d'aquestes dues cartes. Però si, com proposem, la infanta que les escriu és la nascuda a Saragossa, per què signa "de Perpinyà"? A més, atès que el 1390 la darrera filla de Violant encara no havia nascut, no calia distingir la infanta Joana de cap altra infanta homònima, en especial si tenim en compte que la infanta Joana, filla del Cerimoniós, era comtessa d'Empúries des del 1373. Es podria pensar que és un recordatori d'on prové, "de Perpinyà". Ara bé, si bé això tindria sentit en la primera carta, no en té tant en la segona, ja que aquell dia surt del Voló, i no de Perpinyà. Com que és molt el que desconeixem dels infants reials en la seva més tendra infantesa, potser la infanta Joana tenia algun vincle amb la capital rossellonesa que se'ns escapa. De fet, s'ha vist que el 1395, ja comtessa de Foix, firma com a Joana d'Aragó.⁸¹

6 Dubtes

Finalment, la primera carta contindria un darrer element discordant. Després d'explicar que durant la visita de l'església de Santa Maria la Real de Perpinyà van fer-la beure "aigua de sant Hipòlit"⁸² i que li va provar, la infanta comenta, sobre aquesta aigua: "però molt pus dolça, sabet, trop a la mamela de la mia ama, et m'és vigares que ha major virtut".

Unes línies més avall, en narrar el viatge de Perpinyà al Voló, comenta que amb prou feines se n'ha adonat, del viatge, "car no-m són avisada de res, sinó de mamar et de dormir, que per ma fe, com me despertí aytal era com I^a bela rosa". Certament, la comparació amb la llet de la seva ama i l'afirmació que s'ha passat el viatge mamant i dormint costen de fer encaixar amb una infanta de gairebé quinze anys. Per al primer cas, podríem entendre que la comparació de l'aigua del sant amb la llet de l'ama és un recurs literari, basat en una idealització de la llet materna i en un vague record per part de la infanta de la llet de la seva dida. També cal tenir presents les virtuts tradicionalment

78. *Vid.* Ferrari 2018 i Piseri 2018; aquest aspecte serà desenvolupat a Cingolani en premsa.

79. És difícil la comparació directa amb el cas de la infanta Isabel, reina de Portugal, o amb el de les infantes Blanca i Maria, filles de Jaume II; en el primer cas perquè la reina ja és major de vint anys, quan escriu; en el segon perquè, si bé hi ha mostres de correspondència entre pare i filles quan aquestes encara són adolescents, només es conserven les cartes del rei, mentre que les cartes conservades de les infantes són redactades quan ja són més grans; *vid.* Muñoz Fernández 2018 i Thieulin-Pardo 2018.

80. Roca 1929: 139.

81. *Vid. supra* n. 43.

82. A l'actualitat aquestes relíquies ja no es troben a l'església; agraïm la informació als amics Aymat Catafau i Dalmau Guillaume. El que no podem precisar és quan desaparegueren les relíquies de l'església, ja que no consten positivament als diferents inventaris que detallen les relíquies que el rei Martí havia dut a Barcelona per a la seva capella; ni quines devien ser les virtuts terapèutiques que se'ls atribuïen. Sobre els diferents sants amb aquest nom *vid. Bibliotheca Sanctorum* 1966: 7, col. 867-80, on no es parla de les relíquies de Perpinyà ni de què era protector el sant.

atribuïdes a la llet materna o de la nodrissa.⁸³ Cal no oblidar que l'ama de la infanta, María Gil d'Ordás, encara formava part de la seva casa. Ara bé, com cal interpretar l'afirmació que s'ha passat el viatge mamant i dormint? Cal entendre-ho literalment o senzillament vol dir bevent i alimentant-se? Tot i que, en aquesta època, la lactància es podia allargar molt, fins als tres o quatre anys, costa d'imaginar la referència en un sentit literal, més encara si tenim present que moltes noies de l'edat de la infanta ja eren casades i, de fet, ella es casarà només dos anys més tard. És per aquestes raons que creiem que cal llegir "manjar" en lloc de "mamar". Encara que els anteriors editors hagin triat la forma "mamar", que els encaixava amb la idea preconcebuda que la carta era 'escrita' per un nadó i amb l'esment de la llet de la dida, la lectura més conseqüent i lògica és "manjar".⁸⁴

Tot i aquests dubtes, per als quals encara no tenim una explicació, l'atribució de l'autoria de les cartes a la infanta Joana, filla de Joan i Mata, i la datació els dies 24 i 25 de maig de 1390 ens semblen la hipòtesi més versemblant, en la mesura en què és la que presenta menys elements contradictoris. Això ens permet comentar un altre aspecte molt interessant de les cartes que mostra, a més, la importància que pot tenir la correspondència femenina per tal de conèixer facetes de la vida quotidiana difícils de copsar per altres fonts.

7 Entreteniment musical

A la segona carta, la infanta Joana comenta que, tot i haver estat molt bé al llarg del viatge:

adés de ssesta, aguí I poch de desfici per ço com no-m podia adormir, entrò que n'Aldonça de Queralt tochà la harpa et ela et na Pau cantaven, et yo, prenent-y plaer, vag-me adormir. Et tostems que vuyl dormir, volria que arpes et témpens et molts esturmens me tochassen davant. Et per ço dien tota aquesta mia gent: "No deslinya qui los seus sembla"; e yo hog-los fort bé, mas no y vull respondre.

El gust per la música de la infanta la fa digna filla de son pare ("No deslinya qui los seus sembla"). La passió per la música del duc i rei Joan és ben coneguda i demostrada per una infinitat de documents.⁸⁵ Allò que fa especialment interessant l'afirmació de la infanta, a part del plaer que li produeix sentir-se dir que s'assembla al seu pare, és que ens dona testimoni d'una escena musical quotidiana, d'aquelles que, en general, no es troben en la documentació més pròpia de la Cancelleria, ja que en aquest cas no hi són presents músics professionals; una escena que pot trobar certa correspondència tan sols en obres literàries.

Ara bé, els documents sí que ens poden proporcionar un marc en el qual contextualitzar aquest episodi. En primer lloc, sabem que l'arpa era un instrument molt de moda en aquesta època; en són testimonis els nombrosíssims músics que la toquen en l'entorn de Joan, bé com a infant, bé com a rei. Molt menys testimoniada és la presència explícita del cant a la cort, almenys segons els documents conservats. Ara bé, que la documentació no ens parli de l'execució de música vocal, excepte quan es tracta de la polifonia dels xantres, no vol dir que no n'hi hagués, ja que, per exemple, un músic com Jacques de Noyon, ministrer d'arpa, i autor de composicions musicals amb text poètic,

83. *Vid.*, en general, Hiriol i Thieulin-Pardo 2022.

84. *Vid. supra* n. 9.

85. *Vid.*, en general, Gómez Muntané 1979, a més de tots els documents presents a MiMus DB.

és probable que també cantés les seves pròpies composicions, tot i que la raó de la seva presència a la cort, i el motiu pel qual se'l paga, és sempre la seva perícia com a arpista.⁸⁶

En aquest sentit, els pocs casos en què trobem explícitament cantors poden ser prou eloqüents, ja que marquen unes tendències que seran importants en anys posteriors. En primer lloc, amb l'arribada de la reina Elionor de Sicília, mare de Joan, comencen a venir, des de Sicília, nois que canten, veus blanques probablement, que havien d'oferir un entreteniment musical més íntim que no pas el representat per un conjunt de sonadors de cornamusa o de xeremia.⁸⁷ És possible que la presència de veus blanques de nois servís per mantenir els registres aguts en el cant davant certa estigmatització de la veu femenina.⁸⁸ De fet, disposem de molt poques notícies de ministreres, és a dir, de dones que exercissin professionalment la música, i en cap cas se n'indica l'especialització. L'única adscrita a la casa del rei Joan, quan encara era infant, és Argentina, *cantatrix* francesa.⁸⁹ Al servei de la madrastra de Joana documentem Isabel i Mahaut o Mateua, totes dues casades amb ministrers, amb qui podem deduir que devien actuar.⁹⁰ En aquest sentit, el testimoni d'aquestes cartes és especialment interessant perquè mostra com, en espais privats i no professionals, les dones –i probablement entre dones– sí que podien donar veu, literalment, a les seves habilitats artístiques. La carta, a més, ens indica que la música podia tenir certa funció terapèutica.

Per altra banda, les cartes també il·lustren la presència de la música en les corts dels infants quan encara eren nens. Aquesta faceta sí que la tenim ben documentada, ja que coneixem la presència de músics al servei de l'infant Joan quan encara era un nen o al de les seves germanes Constança i Joana.⁹¹ Ara bé, en tots aquests casos la música és interpretada per homes.

La música executada per part d'aficionats és una pràctica molt poc testimoniada. N'és un indicatiu l'adquisició per part de l'infant Joan d'arpes per a ús de la casa.⁹² Tot i que algunes les devia donar a algun instrumentista, és probable que també les adquirís per a ús privat. De fet, la presència de nombrosos lutiers a Barcelona i les classes particulars de música que hi impartia Ludovico de Mirabile mostren que existia un interès per la interpretació aficionada de música.⁹³

86. *Vid.* Plumley 2003 i Plumley en premsa; agraïm a l'autora que ens hagi facilitat el text del seu article.

87. En són un exemple Nicola i Nardo, dos joves cantors sicilians testimoniats almenys des del desembre de 1372, *vid.* MiMus DB (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 500, f. 113r); que per aquests anys es preferissin veus blanques ho sembla confirmar una carta que la duquesa Violant dirigeix al duc de Brabant, Venceslau I de Luxemburg, on li demana que li envii “duos pueros ad modum Alamanie tripuditantes et melodie canentes” MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 1821, f. 114r, 15 d'octubre de 1381).

88. *Vid.* Lorenzo Arribas 2020; Molina 2015.

89. MiMus DB; ACA, Cancelleria, reg. 1660, f. 70v, 14 de desembre de 1380; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 373, f. 212r, desembre de 1380; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 510, f. 71v, febrer de 1381.

90. A MiMus DB hi ha nombrosos esments, però com a ministreres en solitari, especialment: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 379, f. 194v, desembre de 1384; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 507, f. 110r, octubre de 1378; i ACA, Cancelleria, reg. 1587, f. 32r, 28 de gener de 1379, per a Isabel, i ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 904, f. 28r, 31 de març de 1386, per a Mahaut o Mateua. Cal destacar que Isabel i Mateua eren germanes (AHPB, 37/10, Felip Gombau, *Llibre comú*, 1391-1392, f. 113r-115r).

91. En el cas de l'infant Joan tenim testimoniats el joglar de llaüt Pellino da Catapano, ja el setembre de 1351, *vid.* MiMus DB (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 565, f. 40v), i el joglar de cornamusa Pere Seguer, pel juliol de l'any següent, *vid.* MiMus DB (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 566, f. 33v); la infanta Constança, l'any 1345, tenia al seu servei el joglar Pere de Vescomte, *vid.* MiMus DB (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 456, f. 63r); l'any següent també entretingrà la seva germana, la infanta Joana, *vid.* MiMus DB (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 868, f. 28v).

92. A tall d'exemple es pot citar l'ordre que el 16 de febrer de 1376 dona a Pere d'Artés que li envii, com a mínim, quatre arpes i un parell de llaüts guitarrenys, *vid.* MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 1742, f. 140v); Rubió i Lluch 1908-1921: 2, doc. 192; Gómez Muntané 1979: 1, doc. 164; Roca 1929: 340.

93. Ludovico de Mirabile i Nicola da Messina, ministrers de Martí el Jove, formen, l'any 1391, una societat per dividir els guanys provinents de llur ofici; Ludovico, per la seva part, es reserva els guanys provinents de donar classes de

Finalment, cal destacar la singularitat d'aquestes dues cartes, allunyades del caràcter formal i poc expressiu de les *litterarum de statu*. Cal preguntar-se què motivà en aquesta ocasió la redacció de dues missives caracteritzades per la seva viva emotiva, amb un toc d'ingenuïtat, propi d'una infanta jove però ja en edat de casar-se. Tal vegada, tot i que no disposem de documentació perfectament equiparable, una investigació més exhaustiva de la correspondència d'altres infantes encara adolescents però ja casades –com pot ser el cas, per posar uns exemples, de la mare de la infanta, Mata d'Armanyac, que arriba a la Corona d'Aragó per casar-se amb setze anys,⁹⁴ de Violant de Bar, que en tenia quinze, o de Maria de Luna, de la qual conservem documents amb la mateixa edat que la infanta– ens pugui dur a reflexionar sobre la maduresa emocional d'aquestes noies –i les que pertanyien a famílies reials són gairebé les úniques que podem conèixer de primera mà, en aquesta època–; unes noies que, encara adolescents, ja es podien trobar enfrontades a situacions complexes com la responsabilitat de la maternitat, la gestió d'una casa o, fins i tot, la de fer política en uns entorns que els podien ser aliens, allunyades físicament de la família biològica i afectiva en la qual s'havien criat.

8 Agraïments

Volem agrair a Alexandra Beauchamp, a Montserrat Cabré i a Anna Alborn i tot l'equip MiMus DB la seva lectura i els suggeriments que ens han fet.

música, *vid.* MiMus DB (AHPB, 58/8, Bernat Nadal, *Manual*, 1391-1392, f. 83r).

94. *Vid.* Beauchamp 2020.

9 Obres citades

- Archivo de la Corona de Aragón (ACA). 2013. *Del Más Allá al Nuevo Mundo: los viajes medievales y las Capitulaciones de Colón en el Archivo de la Corona de Aragón / Del Més Enllà al Nou Món: Els viatges medievals i les Capitulacions de Colom a l'Arxiu de la Corona d'Aragó* (Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte) <<https://go.uv.es/8GSUoZS>>
- Archivo de la Corona de Aragón (ACA). 2018. *La Muerte en la Casa Real de Aragón : cartas de condolencia y anunciadoras de fallecimientos (siglos XIII al XV)* (Zaragoza: Institución Fernando el Católico) <<https://ifc.dpz.es/publicaciones/ver/id/3682>>
- Beauchamp, Alexandra. 2018. 'La conservación de las cartas de las reina de Aragón al siglo XIV', in *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*, ed. by Jean-Pierre Jardin *et al.* (Madrid: La Ergástula) pp. 69-87
- Beauchamp, Alexandra. 2020. 'Trouver sa Place dans la famille royale et vivre loin des siens: La correspondance féminine de Matha d'Armagnac, épouse de l'infant Jean d'Aragon (1373-1378)', in *Correspondencias entre mujeres en la Europa medieval* (Paris: e-Spania Books) <<https://doi.org/10.4000/books.esb.2738>> [Checked 09-02-2023]
- Bibliotheca Sanctorum*. 1966. (Roma: Pontificia Università Lateranense, Città Nuova)
- Bofarull y de Sartorio, Manuel de. 2020. 'Mss 14060/15: copias de documentos del Archivo de la Corona de Aragón sobre músicos y cantores de la Corte de Juan I', in *Papeles Barbieri: teatros de Madrid*, ed. by Ángel Manuel Olmos (Las Rozas de Madrid: Discantus More Hispano), vol. 8, pp. 76-III, <<https://play.google.com/books/reader?id=XcYOEAAAQBAJ>> [Checked 09-02-2023]
- Cingolani, Stefano M. (ed.). 2006. Bernat Metge *Lo somni*, Els Nostres Clàssics B, 27 (Barcelona: Barcino)
- Cingolani, Stefano M. (ed.). 2019. Pere III el Cerimoniós *Epistolari*, Els Nostres Clàssics Autors Medievals, 39 (Barcelona: Barcino)
- Cingolani, Stefano M. 2021. 'Diplomacia íntima: cómo mantener la paz en tiempo de paz', in *Diplomacia y cultura política en la Península Ibérica (siglos XI al XV)*, ed. by José Manuel Nieto Soria and Óscar Villarroel González (Madrid: Sílex), pp. 83-108
- Cingolani, Stefano M. 2022. 'The Houses of the Princesses Joana, Isabel and Violant (1375-1392): Formation, Composition and Characteristics of Minor Curial Areas', *Royal Studies Journal*, 10, pp. 73-95 <<https://rsj.winchester.ac.uk/articles/394>>
- Cingolani, Stefano M. In press. 'Las cartas de la infanta Juana, hija de Juan I y Mata de Armañac: cotidianidad y emotividad en la correspondencia de una adolescente de finales del siglo XIV', in *Formules types, marqueurs expressifs et argumentation dans les lettres des femmes médiévales (Espagne, France, Italie, Portugal, VIII-XV s.)*, ed. by Patricia Rochvert-Zuili (Madrid: Casa de Velázquez)
- Cingolani, Stefano M. In preparation. 'Las casas de las infantas no casadas: los casos de Juana, Violante e Isabel (1375-1392): composición, movimientos de personal, entretenimientos', in *Poblar la casa, conectar los reinos: el entorno curial de la reina en la Península Ibérica (ss. XIII-XVI)* *Santiago de Compostela 2023*, ed. by Diana Pelaz Flores

- Colesanti, Gemma Teresa. 2021. 'Notas sobre las prácticas epistolares de las reinas angevinas: dimensión personal, acción política, promoción institucional, asistencial y religiosa', in *Saberes, cultura y mecenazgo en la correspondencia de las mujeres medievales* (Paris: e-Spania Books) <<https://doi.org/10.4000/books.esb.3132>> [Checked 09-02-2023]
- Ferrari, Monica. 2018. 'Diventare donne: riflessi e motivi dell'educazione femminile nei carteggi delle corti italiane del quattrocento', in *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*, ed. by Jean-Pierre Jardin *et al.* (Madrid: La Ergástula), pp. 247-61
- DBI. 2008. *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 70 (Roma: Treccani) <<https://go.uv.es/23AuRtD>> [Checked 06-02-2023]
- Girona Llagostera, Daniel. 1928-1930. 'Itinerari del rei en Joan I (1387-1396)', *Estudis Universitaris Catalans*, 13: 93-134; 14: 115-226; 15: 41-91
- GEC. 1969-80. *Gran enciclopèdia catalana* (Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana) <<https://www.enciclopedia.cat>> [Checked 09-02-2023]
- Gómez Muntané, Maricarmen. 1979. *La música en la casa real catalano-aragonesa, 1336-1442* (Barcelona: Antoni Bosch Editor)
- Hiriél, Sophie. 2022. 'Les paraules de la reina: presentació i anàlisi de la correspondència de Margarida de Prades entre els anys 1412 i 1416', in *Margarida de Prades: regnat breu, vida intensa*, ed. by Eduard Juncosa Bonet and Antoni Jordà Fernández (Tarragona: Universitat Rovira i Virgili; Barcelona: Universitat de Barcelona), pp. 378-97
- Hiriél, Sophie; Thieulin Pardo, Hélène (ed.). 2022. *La leche polifónica: estudios sobre las nodrizas en la península Ibérica (ss. XV-XVI)* (Madrid: La Ergástula)
- Jardin, Jean-Pierre *et al.* (ed.). 2018. *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)* (Madrid: La Ergástula)
- Jardin, Jean-Pierre *et al.* (ed.). 2020. *Correspondencias entre mujeres en la Europa medieval: Nouvelle édition* (Paris: e-Spania Books) <<https://doi.org/10.4000/books.esb.2447>> [Checked 09-02-2023]
- Javierre Mur, Aurea J. 1930. *Matha de Armanyach, duquesa de Gerona* (Madrid: Tipografía de Archivos)
- Lorenzo Arribas, Josemi. 2020. 'La voz femenina, un tabú cultural: mujeres, música y representaciones en el Románico', in *Féminas: el protagonismo de la mujer en los siglos del románico*, ed. by Pedro Luis Huerta Huerta (Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real), pp. 190-225
- MiMus DB. In construction. Database of project *Ministres i Música a la Corona d'Aragó*, ed. by Anna Alberni, Stefano Maria Cingolani, Anna Fernández-Clot, Simone Sari and Carles Vela (Barcelona: Universitat de Barcelona) <<http://mimus.ub.edu/ca/base-de-dades>>
- Molina, Mauricio. 2015. "'Alleviators of Sadness and Tedium": Constructing a Socially Acceptable Image for the Medieval Female Performer', in *Iconografía musical: autores de países ibero-americanos e caraíbas*, ed. by Luzia Rocha (Lisboa: CESEM FCSH Universidade Nova de Lisboa), pp. 110-34 <<https://go.uv.es/VPTujkt>>

- Muñoz Fernández, Ángela. 2018. 'Cartas de Isabel de Portugal (la reina santa) a Jaime II: privacidad y comunicación política', in *Cartas de mujeres en la Europa medieval. España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*, ed. by Jean-Pierre Jardin *et al.* (Madrid: La Ergástula), pp. 35-54
- Muñoz Fernández, Ángela; Thieulin-Pardo, Hélène (ed.). 2021. *Saberes, cultura y mecenazgo en la correspondencia de las mujeres medievales: Nouvelle édition* (Paris: e-Spania Books) <<https://doi.org/10.4000/books.esb.2788>>
- Piseri, Federico. 2018. 'Avanzandomi tempo ho imparato un poco de scrivere: caratterizzazione di genere nelle lettere dei figli degli Sforza durante gli anni della formazione', in *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*, ed. by Jean-Pierre Jardin *et al.* (Madrid: La Ergástula), pp. 263-78
- Plumley, Yolanda. 2003. 'An "Episode in the South"? *Ars Subtilior* and the Patronage of French Princes', *Early Music History*, 22: 103-68 <<https://doi.org/10.1017/S0261127903003036>> [Checked 09-02-2023]
- Plumley, Yolanda. In press. 'Composing *Ars Nova* Chansons: The Interaction of Poets, Composers and Minstrels and the Case of Jaquet de Noyon', in *Composer(s) in the Middle Ages*, ed. by Gaël St-Cricq and Anne-Zoë Rillon (Woodbridge: Boydell and Brewer)
- Riquer, Martí de. 1950. 'Contribución al estudio de los poetas catalanes que concurren a las justas de Tolosa', *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 26: 280-328 <<https://go.uv.es/HMWgyqg>>
- Riquer, Martí de (ed.). 1959. *Bernat Metge Obras* (Barcelona: Universidad de Barcelona)
- Riquer, Martí de. 1980. *Història de la literatura catalana: part antiga* (Barcelona: Ariel) 1st edn 1964
- Roca, Joseph M. 1918. 'Intimitats egregies', *Catalana: Revista setmanal*, 2.21: 44-45 <<https://go.uv.es/aRhDOH7>>; 2.22: 70-71 <<https://go.uv.es/am9LXOp>>
- Roca, Joseph M. 1925. 'La reyna empordanesa', *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10: 2-211 <<https://raco.cat/index.php/MemoriasRABL/article/view/205696>>
- Roca, Joseph M. 1929. 'Johan I d'Aragó', *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 11: 1-467 <<https://raco.cat/index.php/MemoriasRABL/issue/view/15472>>
- Rubió i Lluch, Antoni. 1908-1921. *Documents per a l'història de la cultura catalana mig-eval*, 2 vols (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans) <https://archive.org/details/ldpd_14567751_001> <https://archive.org/details/ldpd_14567751_001>
- Sabaté Curull, Flocel. 1994. *Lo senyor rei és mort!: actitud i cerimònies dels municipis catalans baix-medievals davant la mort del monarca* (Lleida: Universitat de Lleida)
- Sciència.cat. 2012-. *Sciència.cat DB*, ed. by Lluís Cifuentes i Comamala (Barcelona: Universitat de Barcelona) <<http://www.sciencia.cat/scienciadat-db>> [consulta 10-02-2023]
- Tasis i Marca, Rafael. 1959. *Joan I: el rei caçador i músic* (Barcelona: Aedos)
- Thieulin-Pardo, Hélène. 2018. 'Yo la he escripta de mi mano siellada con mi siello seceto i de part de la infanta dona Blanca: las cartas de las infantas María y Blanca de Aragón (1299-1348)', in *Cartas de mujeres en la Europa medieval: España, Francia, Italia, Portugal (siglos XI-XV)*, ed. by Jean-Pierre Jardin *et al.* (Madrid: La Ergástula), pp. 187-204

Torró, Jaume; Cabré, Lluís. 2010. 'Una nova identificació del poeta Lluís Icard, en l'entorn de Margarida de Prades i de Maria de Castella', *Estudis Romànics*, 32: 249-65 <<https://raco.cat/index.php/Estudis/article/view/246806>>